

Rouw na de Vliegkamp MH17

Rapport met enkele resultaten van onderzoek naar de psychische gevolgen van de MH17 vliegkamp voor nabestaanden

21 mei 2016

Onderzoeksgroep

Prof. dr. J. de Keijser (RUG)

Prof. dr. P.A. Boelen (UU)

Dr. G.E. Smid (Centrum 45)

Drs. L. I. M. Lenferink (RUG, UU)

**Fonds
Slachtofferhulp**

Slachtofferhulp
N e d e r l a n d

Stichting **Centrum'45**

Inhoudsopgave

Samenvatting

- 1. Inleiding**
- 2. Deelnemers**
- 3. Aard en omvang van de psychische problemen**
- 4. Conclusies en vervolg**

Samenvatting

In de periode mei tot december 2015 zijn circa 1000 volwassen Nederlandse nabestaanden van wie een partner of familielid omgekomen is bij de Vliegramp MH17 benaderd via Slachtofferhulp Nederland, Stichting Vliegramp MH17 en andere kanalen met het verzoek mee te werken aan een onderzoek naar psychische reacties. Gemiddeld 11 maanden na de ramp hebben 195 deelnemers (circa 20% van de nabestaanden die benaderd zijn) de vragenlijst geheel of gedeeltelijk ingevuld. Van hen is 59% vrouw. De gemiddelde leeftijd is 52 jaar. De meeste deelnemers (68%) zijn hoger opgeleid. De meeste deelnemers verloren één (30.6%) of twee dierbaren (31.7%), 13.1% van de deelnemers verloren drie dierbaren, 20.8% deelnemers verloren vier dierbaren en de overige deelnemers (3.8%) verloren vijf of zes dierbaren. De onderzoekers hebben gestandaardiseerde vragenlijsten afgenomen over complexe rouw (persisterende complexe rouwstoornis, PCRS), posttraumatische stressstoornis (PTSS) en depressie. In totaal hebben 168 nabestaanden deze vragenlijsten ingevuld. 12.5% voldeed aan de criteria van zeer waarschijnlijke PCRS, PTSS en/of ernstige tot zeer ernstige depressie. Bij deze groep nabestaanden is het zeer waarschijnlijk dat zij in hun dagelijks functioneren in belangrijke mate worden gehinderd door hun klachten. Naast de groep met *zeer waarschijnlijke* PCRS of PTSS kan een groep worden onderscheiden met *mogelijke* PCRS, PTSS en/of matige depressie. Nabestaanden in deze groep hebben (ten opzichte van nabestaanden die geen verhoogde scores rapporteren op vragenlijsten voor PCRS, PTSS en depressie) een verhoogde kans dat zij in hun dagelijks functioneren wezenlijk worden gehinderd door hun klachten. Aan het criterium voor mogelijke PCRS en/of PTSS en/of matige depressie voldeed 53% van de nabestaanden. Circa 34.5% heeft geen verhoogde scores op PCRS, PTSS of depressie.

1. Inleiding

Op 17 juli 2014 kwamen bij een vliegramp in Oekraïne 298 mensen om het leven, waarvan 193 mensen met de Nederlandse nationaliteit. Door deze ramp zijn honderden mensen plots nabestaande geworden. Op initiatief van onderzoekers van psychologieafdelingen van de Rijksuniversiteit Groningen en de Universiteit Utrecht, is, in samenwerking met Centrum 45, Slachtofferhulp Nederland en de Stichting Vliegramp MH17 een vragenlijstonderzoek onder Nederlandse nabestaanden van de vliegramp gestart. Dat onderzoek is gefinancierd door Fonds Slachtofferhulp en is onderdeel van een uitgebreider onderzoek onder nabestaanden van de Vliegramp met de MH17, waaronder een interventiestudie voor nabestaanden met veel psychische klachten (zie: www.rouwnavliegrampmh17.nl). Dit deelonderzoek richt zich op het verkrijgen van inzicht in enkele aspecten van het psychisch functioneren van de nabestaanden.

2. Deelnemers

Benadering van deelnemers

De werving van nabestaanden voor deelname aan het vragenlijstonderzoek heeft plaatsgevonden van mei 2015 t/m december 2015. Op 7 mei 2015 zijn 132 uitnodigingse-mails verstuurd naar nabestaanden door de Stichting Vliegramp MH17. In mei 2015 is eenzelfde uitnodigingsbericht geplaatst op een beveiligde internetpagina ontwikkeld voor informatievoorziening voor nabestaanden; het Informatie- en Verwijscentrum (IVC) ingesteld door SlachtofferHulp Nederland en Stichting Impact (onderdeel van Arq Psychotrauma Expertgroep). Er is ook aandacht aan het onderzoek besteed in de nieuwsbrief van het IVC die naar 450 nabestaanden is verstuurd. Op 9 mei 2015 vond een nabestaandenbijeenkomst plaats, waar de onderzoeksleider een presentatie heeft gehouden en het onderzoek onder de aandacht heeft gebracht bij circa 100 nabestaanden d.m.v. het verspreiden van een flyer van het onderzoek. Op 21 mei heeft de Stichting Vliegramp MH17 17 papieren vragenlijsten ontvangen om te verspreiden onder nabestaanden die geen toegang hebben tot een pc/internet. Van 6 juli 2015 tot 14 juli 2015 heeft een wervingsactie plaatsgevonden van Slachtofferhulp Nederland. Zij hebben circa 175 nabestaanden een uitnodigingsbrief verstuurd over het onderzoek en hen daarna telefonisch benaderd voor deelname aan het onderzoek. In september 2015 is een blog geschreven

door de onderzoeksleider die is verschenen op het IVC. Op 31 oktober heeft de onderzoeksleider opnieuw tijdens een nabestaandenbijeenkomst het onderzoek onder de aandacht gebracht bij de circa 75 aanwezige nabestaanden. Papieren vragenlijsten zijn door circa 20 geïnteresseerde nabestaanden in ontvangst genomen. Op 23 november is een nieuwsbrief verspreid namens het onderzoeksteam onder 156 deelnemende nabestaanden waarin een oproep is geplaatst om familieleden en bekenden te attenderen op het onderzoek. Zeventien nabestaanden die zich aangemeld hebben voor deelname aan het onderzoek via de website, via brief/belactie van Slachtofferhulp of via doorverwijzing van een familielid gaven aan een papieren versie van de vragenlijst te wensen. Deze 17 nabestaanden hebben een extra vragenlijst ontvangen om uit te delen aan een familielid/bekende. Het is mogelijk dat nabestaanden meerdere keren zijn benaderd voor deelname aan het onderzoek via bovenstaande wervingsmethoden. Het is daarom alleen mogelijk een indicatie te geven van het aantal nabestaanden dat is benaderd voor het onderzoek. In Figuur 1 zijn de ondernomen wervingsactie in chronologische volgorde weergegeven. Van de circa 1000 benaderde nabestaanden hebben 195 (ca. 20%) meegewerkt. Dit percentage is laag, maar niet ongebruikelijk in dit soort onderzoek.

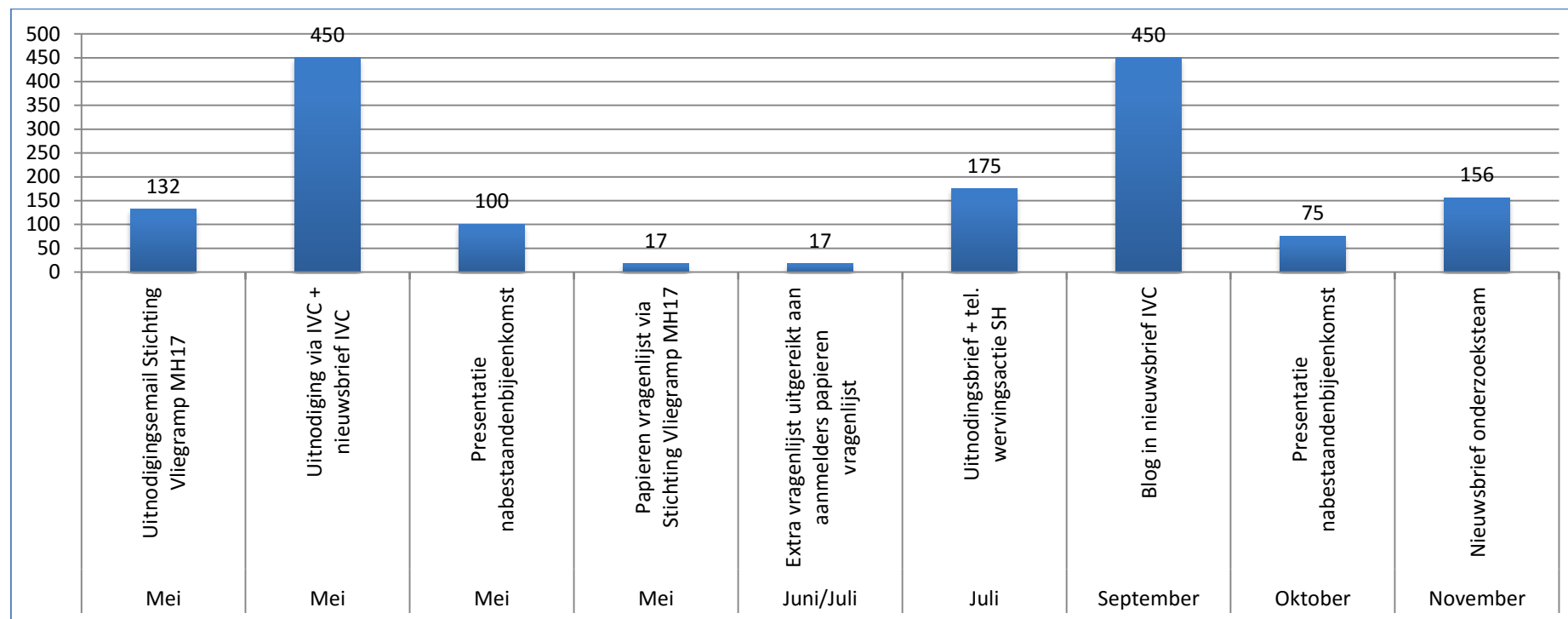
De vragen zijn ter goedkeuring van de Ethische Commissie Psychologie (ECP) van de RUG voorgelegd.

Geworven deelnemers

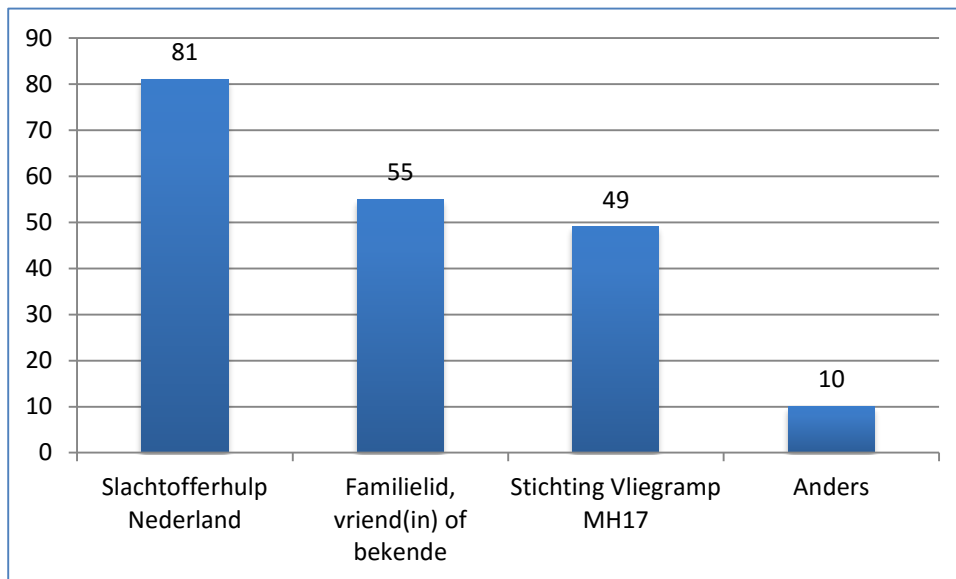
De vragenlijst startte met de volgende vraag: *"Ik ben op dit onderzoek geweest door: 1) Nazorg Contact Punt, 2) Slachtofferhulp Nederland, 3) Stichting Vliegkamp MH17, 4) berichtgeving in de media, 5) een familielid, vriend(in) of andere bekende, 6) anders namelijk:..."*

Van de deelnemers antwoordde 41.5% via Slachtofferhulp Nederland, 28.2% via een familielid, vriend(in) of bekende, 25.1% via Stichting Vliegkamp MH17 en 5.1% op andersoortige wijze (o.a. nabestaandenbijeenkomst, IVC nieuwsbrief). Zie Figuur 2 voor overzicht van manieren van werving.

Figuur 1. Weergave wervingsacties in chronologische volgorde

Figuur 2. Overzicht van werving van aantallen deelnemers (n = 195)

Karakteristieken van de deelnemers

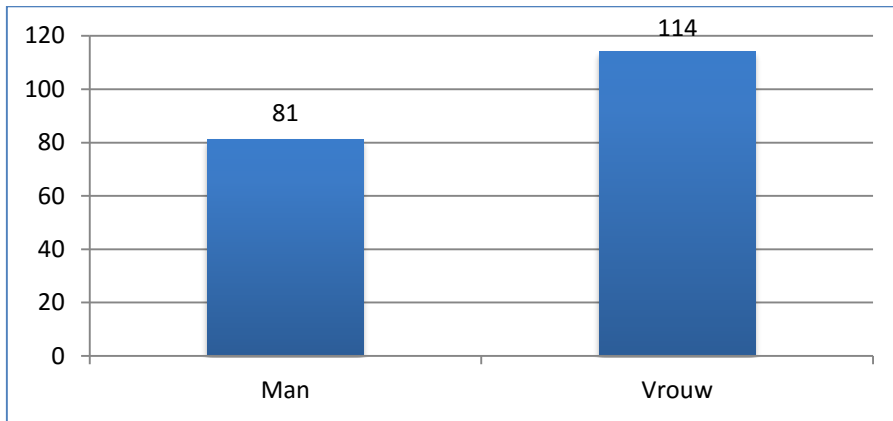
Inclusiecriteria

Volwassen (18 jaar of ouder) familieleden, vrienden en overige naasten van slachtoffers van de Vliegcramp MH17 konden zich aanmelden voor het onderzoek.

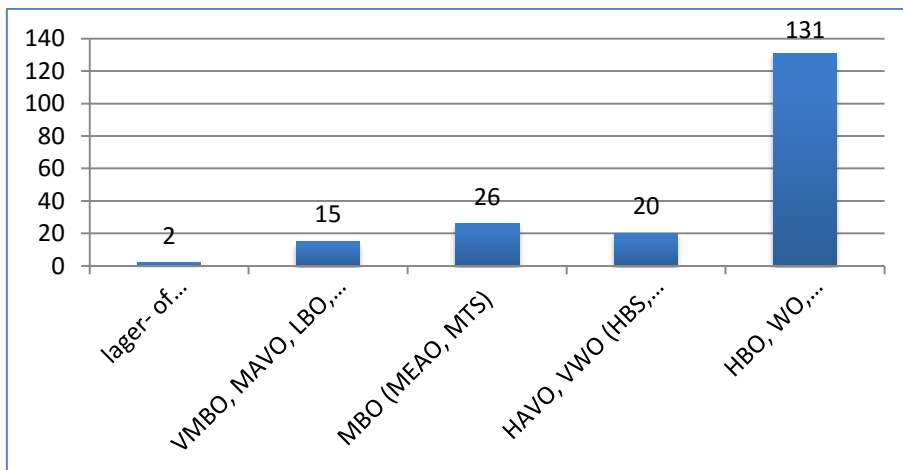
Eigenschappen van de deelnemers

Meer dan de helft van de deelnemers (58.5%) is vrouw. Ruim de meerderheid (67.5%) van de deelnemers is hoogopgeleid (HBO, WO). De jongste deelnemer is 20 jaar en de oudste deelnemer 88 jaar. Ruim de meerderheid van de deelnemers (58.5%) valt in de leeftijdscategorie 41 – 65 jaar. De gemiddelde leeftijd van de deelnemer is 51.6 jaar (SD = 15.6). Het moment van deelname aan het onderzoek is gemiddeld 10.74 (SD = 1.72) maanden na de vliegcramp.

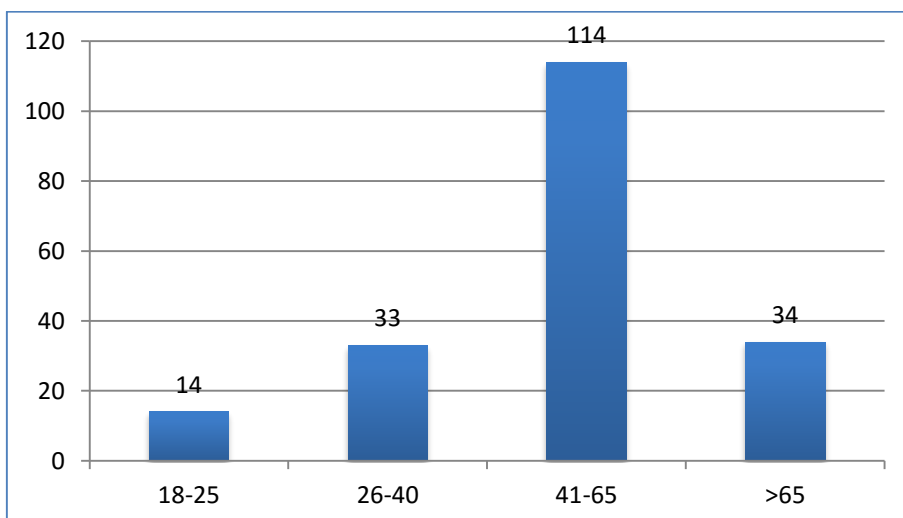
Figuur 3. Verdeling aantallen geslacht deelnemers

Figuur 4. Verdeling aantallen opleidingsniveau deelnemers

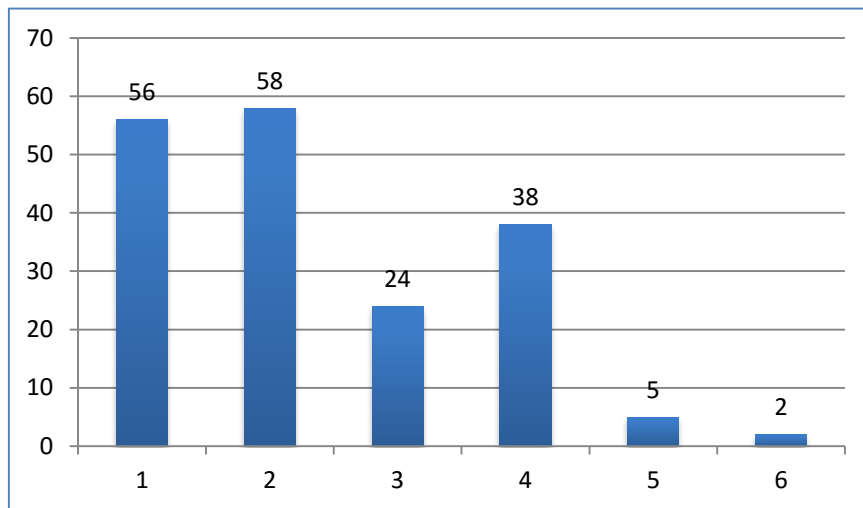
Figuur 5. Verdeling aantallen leeftijd deelnemers

Aantal overleden dierbaren en relatie tot de overledene(n)

De meeste deelnemers verloren één (30.6%) of twee dierbaren (31.7%), 13.1% van de deelnemers verloor drie dierbaren, 20.8% van de deelnemers verloor vier dierbaren en de overige deelnemers verloren vijf of zes dierbaren (3.8%).

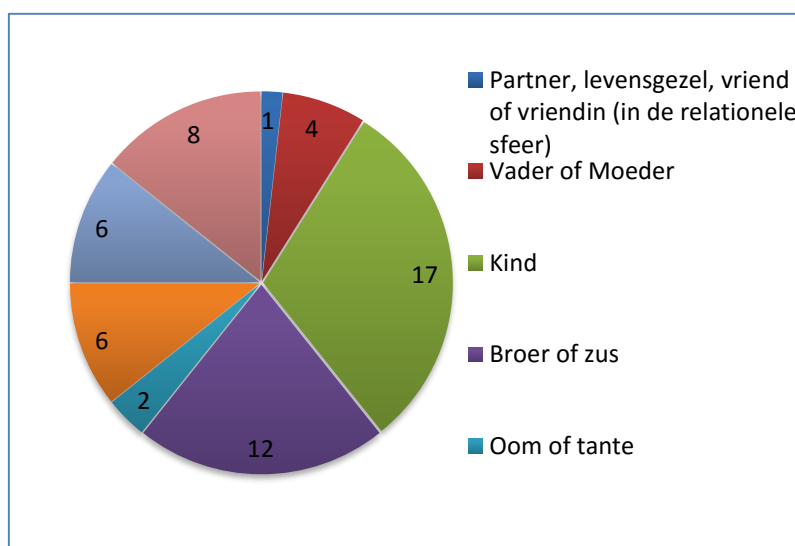
Figuur 6. Verdeling aantal overleden dierbaren

Eén overleden dierbare

Van de 56 deelnemers van wie één dierbare is omgekomen is de overleden dierbare in 30.4% van de gevallen een kind, 21.4% een broer of zus en in 14.3% een andere naaste.

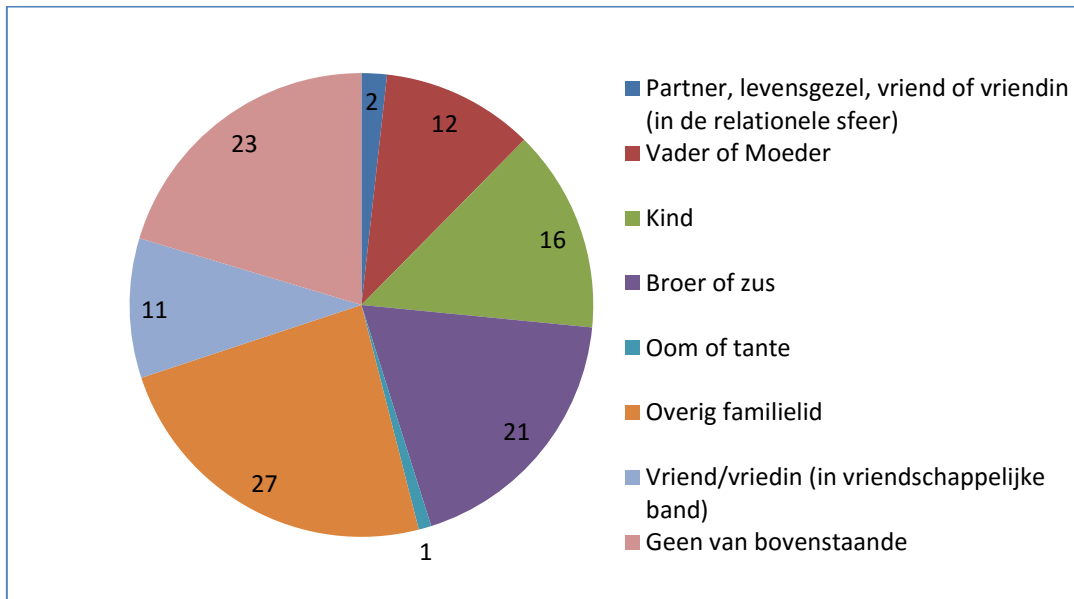
Figuur 7. Frequentie van type verwantschap in het geval van één overlijden

Twee overleden dierbaren

Van de 58 nabestaanden van wie twee dierbaren zijn omgekomen, zijn de slachtoffers in de meeste gevallen (23.7%) een overig familielid van de nabestaande, of andersoortige verwante (20.2%). In 21 gevallen (18.4%) gaat het om een broer of zus die is omgekomen bij de ramp en in 16 gevallen (14.0%) gaat het om een kind.

Figuur 8. Frequentie van type verwantschap in het geval van twee overleden

3. Aard en omvang van de psychische problemen

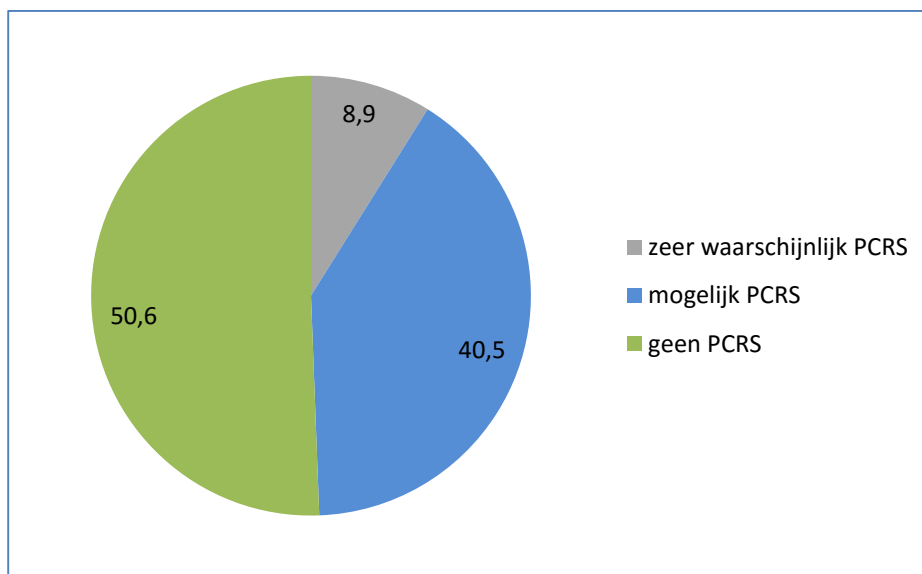
Persisterende complexe rouwstoornis (PCRS)

Gebruikte vragenlijst: Traumatic Grief Inventory, bestaande uit 18 vragen met antwoordmogelijkheden variërend van nooit ("1") tot altijd ("5") (Boelen, Smid, & de la Rie, 2014). Somscores kunnen variëren van 18 - 90.

Bepalen van ernst: Percentage van nabestaanden dat voldoet aan de volgende criteria voor *zeer waarschijnlijke* PCRS: een score van >3 op ten minste 1 B-cluster item (item 1, item 2, item 3, en item 14), en ten minste 6 C-cluster items (item 4 t/m 12 en item 15 t/m 18), en item 13 dat het D-cluster vertegenwoordigt; clusters verwijzen naar de omschrijving van PCRS in de DSM-5. Percentage van nabestaanden dat voldoet aan de volgende criteria voor *mogelijke* PCRS: een score van >2 op ten minste 1 B-cluster item (item 1, item 2, item 3, en item 14), en ten minste 6 C-cluster items (item 4 t/m 12 en item 15 t/m 18), en een score van >1 op item 13 dat het D-cluster vertegenwoordigt.

Resultaat: Van alle nabestaanden die de Traumatic Grief Inventory hebben ingevuld, voldoet 8.9% aan de criteria voor zeer waarschijnlijke PCRS en 40.5% aan de criteria voor mogelijke PCRS. Hierbij dient voor de volledigheid nog te worden opgemerkt dat volgens de huidige DSM-5 criteria pas na 12 maanden na het overlijden van PCRS mag worden gesproken.

Figuur 9. Percentages van deelnemers die wel of niet voldoen aan PCRS criteria.

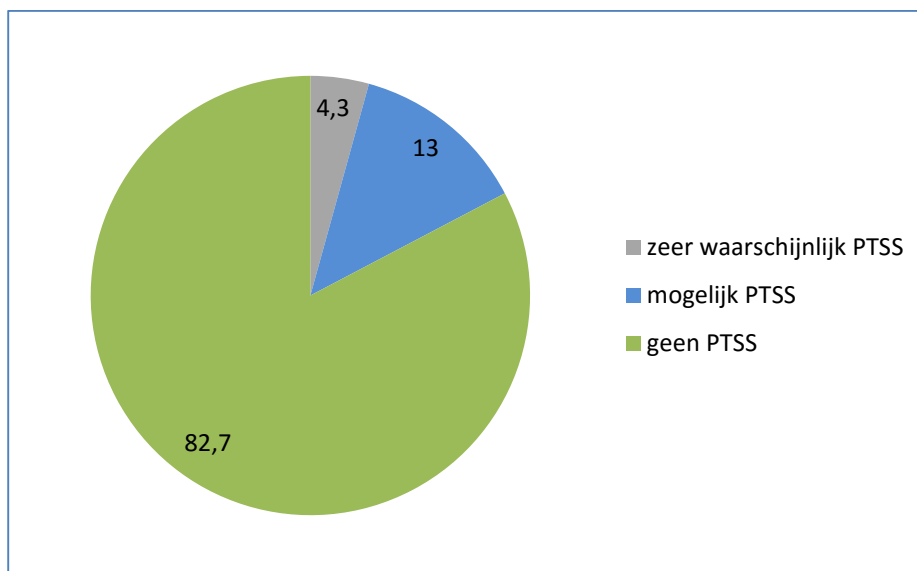
Posttraumatische Stresstoornis (PTSS)

Gebruikte vragenlijst: PTSD Checklist voor DSM-5, bestaande uit 20 items met antwoordmogelijkheden variërend van helemaal niet ("0") tot extreem veel ("4") (Weathers et al., 2013; Nederlandse vertaling Boeschoten, Bakker, Jongedijk, & Olf, 2014). Somscores kunnen variëren van 0 - 80.

Bepalen van ernst: Percentage van nabestaanden dat voldoet aan de criteria voor *zeer waarschijnlijke* PTSS: een score van >2 op ten minste 1 B-cluster item (items 1-5), 1 C-cluster item (items 6-7), 2 D-cluster items (items 8-14), 2 E-cluster items (items 15-20). Clusters verwijzen naar de omschrijving van PTSS in de DSM-5. Percentage van nabestaanden dat voldoet aan de criteria voor *mogelijke* PTSS: een score van >1 op ten minste 1 B-cluster item (items 1-5), 1 C-cluster item (items 6-7), 2 D-cluster items (items 8-14), 2 E-cluster items (items 15-20).

Resultaat: 4.3% van de nabestaanden voldoet aan de criteria voor zeer waarschijnlijke PTSS en 13% aan de criteria voor mogelijke PTSS.

Figuur 10. Percentages van deelnemers die wel of niet voldoen aan PTSS criteria

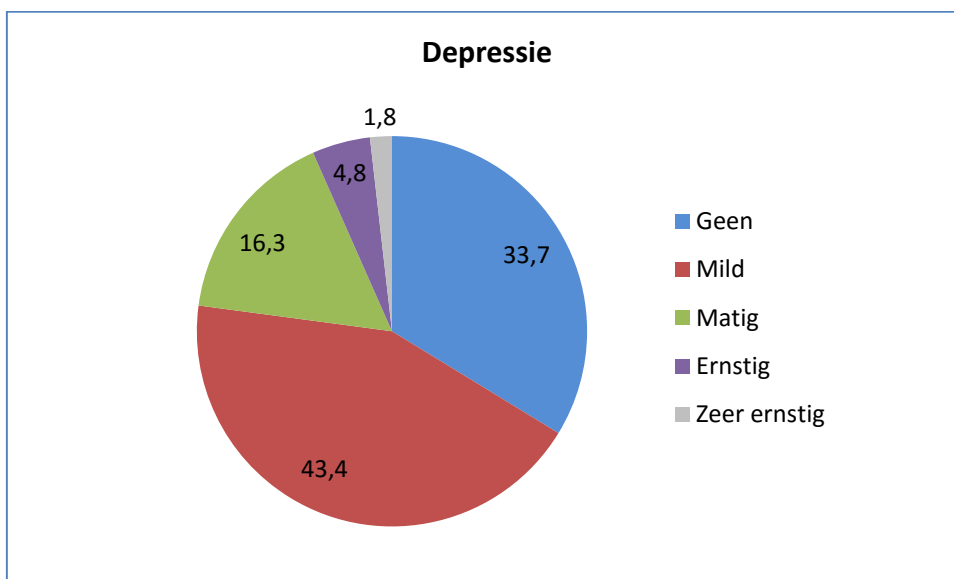
Depressie

Gebruikte vragenlijst: Quick Inventory of Depressive Symptomatology, bestaande uit 16 items met drie antwoordmogelijkheden waaraan een score kan worden toegekend lopende van "0" tot "3" (Rush et al., 2003).

Bepalen van ernst: De totaalscore op dit instrument wordt bepaald door de hoogste score op de items over slaap (item 1 t/m 4), gewicht (item 6 t/m 9) en psychomotoriek (item 15 en 16), op te tellen bij de scores op item 5 en item 10 t/m 14. Aan de hand van de totaalscore kunnen de volgende categorieën voor ernst van depressie worden bepaald: 0-5 geen depressie, 6-10 milde depressie, 11-15 matige depressie, 16-20 ernstige depressie, 21-26 zeer ernstige depressie.

Resultaat: 1.8% van de nabestaanden valt in de categorie 'zeer ernstige depressie', 4.8% in de categorie 'ernstige depressie', 16.3% in de categorie 'matige depressie', 43.4% in de categorie 'milde depressie' en 33.7% in de categorie 'geen depressie'.

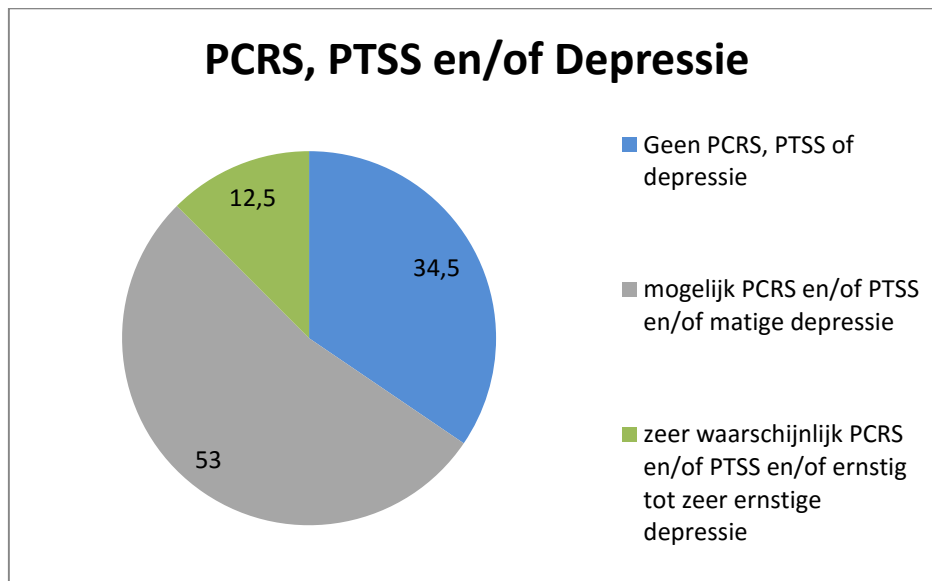
Figuur 11. Percentages van deelnemers die voldoen aan criteria voor geen tot zeer ernstige depressie

Percentage van nabestaanden met PCRS en/of PTSS en/of depressie

12.5% van de nabestaanden voldoet aan de criteria voor zeer waarschijnlijke PCRS en/of PTSS en/of ernstige tot zeer ernstige depressie. Daarnaast voldoet 53.0% aan de criteria voor mogelijke PCRS en/of PTSS en/of matige ernstige depressie.

Figuur 12. Percentages van met PCRS en/of PTSS en/of depressie

Verskil in ernst van PCRS, PTSS en depressie o.b.v. geslacht en aantal verliezen

Met behulp van een t-toets (voor PCRS scores) en een Mann-Whitney U test (voor PTSS en depressie scores) is onderzocht of er verschillen bestaan tussen mannen en vrouwen in de ernst van PCRS, PTSS en depressieklachten. Ook is onderzocht in hoeverre verschillen bestaan in de ernst van PCRS, PTSS en depressieklachten tussen nabestaanden die één dierbare hebben verloren bij de vliegcrash en nabestaanden van wie meer dan één dierbare is omgekomen.

De resultaten van de analyses wijzen uit dat vrouwen significant hogere scores rapporteerden op de PTSS-lijst dan mannen. Mannen en vrouwen verschilden niet van elkaar met betrekking tot de ernst van de PCRS en depressieklachten. Geen significante verschillen werden gevonden met betrekking tot verschil in de ernst van PCRS, PTSS en depressieklachten tussen nabestaanden die één dierbare verloren en nabestaanden die meerdere dierbare verloren bij de vliegcrash.

Belangrijk om hierbij te vermelden is dat bij de bovenstaande analyses geen rekening is gehouden met eventuele verwantschap tussen deelnemers. Uit toekomstige data-analyses zal moeten blijken in hoeverre de verwantschap invloed heeft op de resultaten.

4. Conclusies en vervolg

Heel grofweg heeft één op de vijf nabestaanden van de MH17 ramp meegewerkt aan dit onderzoek en gemiddeld elf maanden na de ramp vragen over hun psychische gezondheid ingevuld. Dit responspercentage is niet ongebruikelijk in rouwonderzoek. Opmerkelijk is dat de groep hoger opgeleiden relatief groot is. We weten onder meer daarom niet hoe representatief deze groep is voor alle nabestaanden van de MH17.

Gemiddeld 11 maanden na de vliegcrash voldoet 12.5% van de respondenten aan de criteria voor zeer waarschijnlijke PCRS en/of PTSS en/of ernstige tot zeer ernstige depressie. Bij deze groep nabestaanden is het zeer waarschijnlijk dat zij in hun dagelijks functioneren in belangrijke mate worden gehinderd door hun klachten. Daarnaast voldoet 53% van de deelnemers aan de criteria voor mogelijke PCRS en/of PTSS en/of matige depressie. Nabestaanden in deze groep hebben (ten opzichte van nabestaanden die lagere scores rapporteren op vragenlijsten voor PCRS, PTSS en depressie) een verhoogde kans dat zij in hun dagelijks functioneren wezenlijk worden gehinderd door hun klachten.

Rekening houdend met de aantallen verloren dierbaren en de moeilijke omstandigheden na de ramp (geen toegang tot de rampplek, moeizame slachtofferidentificatie en dergelijke) kan worden gesteld dat het hoge niveau van psychische klachten in de onderzochte groep nabestaanden verklaarbaar is. In het kader van de preventie van psychische aandoeningen rechtvaardigen deze resultaten extra aandacht vanuit de geestelijke gezondheidszorg voor de nabestaanden van de MH17. Daarbij kan worden gedacht aan goede informatie-, verwijzen- en behandelmogelijkheden, zoals goede voorlichting en consultatie aan c.q. nascholing van huisartsen en medewerkers van Slachtofferhulp, toegankelijkheid van (een netwerk van) getrainde GGz professionals. Het bestaande Nazorg Contact Punt (NCP) en het gerichte aanbod in het kader van een psychologische interventiestudie voor de nabestaanden van de MH17 lijken in een behoefte te kunnen voorzien.

De komende maanden nemen de onderzoekers de tijd om de gegevens nader te analyseren en vragen te beantwoorden over onder meer veerkracht, sociale steun, fysieke gezondheid, aanpassing aan werk en verschillen tussen mannen en vrouwen, en jongeren en ouderen. Aan de deelnemers die toestemming gegeven hebben om opnieuw benaderd te worden is of wordt de vragenlijst opnieuw voorgelegd.

Literatuurlijst

Boelen, P. A. Smid, G.E. & de la Rie, S. (2014). Traumatic grief inventory. Uitgave: Arq Psychotrauma Expert Groep, Diemen.

Boeschoten, M.A., Bakker, A., Jongedijk, R.A. & Olff, M. (2014). PTSD Checklist for DSM-5–Nederlandstalige versie. Uitgave: Arq Psychotrauma Expert Groep, Diemen.

Rush, A. J., Trivedi, M. H., Ibrahim, H. M., Carmody, T. J., Arnow, B.,...Keller, M. B. (2003). The 16-item Quick Inventory of Depressive Symptomatology (QIDS) Clinician Rating (QIDS-C) and Self-Report (QIDS-SR): A psychometric evaluation in patients with chronic major depression. *Biological Psychiatry*, 54, 573-583.

Weathers, F. W., Litz, B. T., Keane, T. M., Palmieri, P. A., Marx, B. P., & Schnurr, P. P. (2013). *The PTSD Checklist for DSM-5 (PCL-5)*. Vragenlijst is verkrijgbaar bij National Center for PTSD op www.ptsd.va.gov